

İsmail Hakkı Bursevî'nin Ruh'u'l-Beyan'ında Hikmetin Temsilcisi Olarak Hz. Lokman

Abdülrakip Arslan¹

Öz

Bu çalışma, Lokman'ın hikmetini İsmail Hakkı Bursevî'nin *Ruhu'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'ân* eseri çerçevesinde ele almaktadır. Araştırmanın kapsamı, Lokman'ın öğütlerinin manevi ve ahlaki değerlerini Bursevî'nin tefsirinde nasıl açıklandığını ve yorumlandığını incelemektir. Araştırmanın amacı, Lokman'ın öğütlerinin bireylerin manevi gelişimi için nasıl kullanılabileceğini göstermektir. Bu bağlamda dürüstlük, güvenilirlik, şükran, sabır ve fütüvvet gibi erdemlerin Lokman'ın öğretilerinde nasıl vurgulandığı incelenmiştir. İlk aşamada, Bursevî'nin *Ruhu'l-Beyan* adlı tefsir eseri incelenmiş ve Lokman'a atfedilen hikmetli öğütlerin bulunduğu bölümler belirlenmiştir. Bu bölümler, metin analizi yöntemi ile detaylı bir şekilde incelenmiştir. Toplanan veriler, betimsel analiz yöntemi kullanılarak incelenmiş ve Lokman'ın hikmetine dair öğütler belirli temalar etrafında kategorize edilmiştir. Lokman'ın hikmetli öğütlerinin bireylerin manevi anlamda olgunlaşmasının yolunu gösterdiği, onları toplumsal ilişkilerde daha bilinçli ve adil davranmaya teşvik ettiği görülmektedir. Lokman'ın mirası, evrensel değerler sunarak günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Lokman, Hikmet, Bursevî, Rûhu'l-Beyân.

Arslan, Abdülrakip. "İsmail Hakkı Bursevî'nin Ruh'u'l-Beyan'ında Hikmetin Temsilcisi Olarak Hz. Lokman". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 8/4 (2024), 808-828. <https://doi.org/10.32711/tiad.1527832>.

Geliş Tarihi	04.08.2024
Kabul Tarihi	12.12.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arapça Mütercim-Tercümanlık Anabilim Dalı, Siirt, Türkiye, a.rakip47@hotmail.com, ORCID: 0009-0005-7925-834X

Luqman as the Representative of Wisdom in Ismail Hakki Bursevî's *Ruhu'l-Beyan*

Abdülrakip Arslan¹

Abstract

This study examines Lokman's wisdom within the framework of İsmail Hakki Bursevî's *Ruhu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân*. The research investigates how Lokman's moral and spiritual advice is explained and interpreted in Bursevî's commentary, aiming to demonstrate how his teachings can be utilized for individual spiritual development. In this context, virtues such as honesty, reliability, gratitude, patience, and futuwwah are explored as emphasized in Lokman's teachings. Initially, Bursevî's *Ruhu'l-Beyan* was examined to identify sections containing Lokman's wise advice, which were then analyzed in detail using text analysis methods. The collected data were categorized around specific themes through descriptive analysis. The findings indicate that Lokman's wisdom guides individuals toward spiritual maturity and encourages more conscious and just behavior in social relations. His legacy continues to hold relevance today by offering universal values.

Keywords: Sufism, Luqman, Wisdom, Bursawi, Ruh al-Bayan.

Arslan, Abdülrakip. "Luqman as the Representative of Wisdom in Ismail Hakki Bursevî's *Ruhu'l-Beyan*". *Türkiye Journal of Theological Studies*, 8/4 (2024), 808-828. <https://doi.org/10.32711/tiad.1527832>.

Date of Submission	04.08.2024
Date of Acceptance	12.12.2024
Date of Publication	31.12.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assistant Professor, Siirt University, Faculty of Arts and Sciences, Türkiye, a.rakip47@hotmail.com, ORCID: 0009-0005-7925-834X

Giriş

Kur'an-ı Kerim'de kendi adıyla bir sure bulunan Hz. Lokman, tarih boyunca kutsal metinlerde ve diğer yazılı kaynaklarda hep hikmetle anılmıştır. Bu bağlamda, Lokman kıssasının hikmet açısından önemi büyüktür. Bu çalışmada, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* tefsirinde Hz. Lokman'ın hikmetin temsilcisi olarak ele alınışı incelenmiştir. Mevcut literatürde, Hz. Lokman'ın kıssası ve ahlaki öğretileri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış olup, bu çalışmalar genellikle ahlaki ve dini eğitim ve surelerin karşılaştırmalı analizleri gibi konulara odaklanmıştır.³ Ancak, bu çalışmaların çoğu İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* tefsirinde Hz. Lokman'ın hikmet boyutunu ve onun tefsirdeki yerini derinlemesine ele almamıştır.

Benzer şekilde, İsmail Hakkı Bursevî üzerine yapılan çalışmalarda genellikle onun genel tefsir anlayışı, eserlerinin tahkiki ve çeşitli görüşleri üzerinde durulmuştur. Bu çalışmalarda, Bursevî'nin tefsirinde Hz. Lokman'ın hikmet kavramıyla ve diğer tasavvufî mazmunlarla nasıl ilişkilendirildiği ve onun öğütlerinin tefsirde nasıl yorumlandığı detaylı bir şekilde incelenmemiştir.⁴ Bu çalışmada *Rûhu'l-Beyân* tefsirinde Hz. Lokman'a atfedilen hikmet tasavvufî bir bakış açısıyla incelenmiştir.

1. İsmâil Hakkı Bursevî ve *Rûhu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân* Adlı İşârî Tefsiri

İsmail Hakkı Bursevî, Ekim 1653'te (1063 Zilkade) bugün Bulgaristan sınırları içinde bulunan Aydos'da doğmuş ve Celvetiyye tarikatının önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Hayatı boyunca Bursa ve Üsküdar'da yaşamış, Osman Fazlı'nın (ö. 1102/1691) etkisi altında tasavvufî ilimlerde derinleşmiştir. İlk eğitimini Aydos'ta aldıktan sonra, Edirne ve İstanbul'da öğrenim görmüş, fıkıh, kelâm, tecvid ve Farsça dersleri almıştır. Çeşitli şehirlerde irşad faaliyetlerinde bulunmuş, Bursa'da önemli eserler kaleme almıştır. Vaazlarında vahdet-i vücud felsefesini işlemiş, aynı zamanda Mevlânâ, İbnü'l-Arabî gibi tasavvuf büyüklerinden etkilenmiştir. 1725'te vefat eden Bursevî'nin eserleri geniş kabul görmüştür. Eserleri arasında tefsir, tasavvuf, hadis, fıkıh ve kelâm konularında pek çok çalışma bulunmaktadır.

Bursevî, özellikle *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsiri ile tanınmaktadır. 1685 yılında şeyhi Atpazarî Osman Fazlı Efendi tarafından Bursa'ya halife olarak gönderilmiş ve burada Ulucami'de vaazlar vermeye başlamıştır. Buradaki vaazları esnasında Kur'an'ı tefsir etmeye karar vererek *Rûhu'l-Beyân fî tefsiri'l-Kur'ân* adlı Arapça eserini yazmaya başlamıştır. Eserin yazımı yaklaşık yirmi bir yıl sürmüş ve birçok farklı tefsirden derlemeler yapılarak oluşturulmuştur. Bursevî, eserin yazımı sırasında yaşadığı seyahatler, haccı, askeri seferler ve hastalık gibi çeşitli olaylar nedeniyle yazım sürecini zaman zaman aksatmıştır. Eserin tamamlanması 3 Eylül 1705 tarihinde sona ermiş ve büyük bir cemaatin katılımıyla hatim meclisi yapılmıştır. *Rûhu'l-Beyân*, hem rivayet hem dirayet tefsiri özelliklerini taşıyan, tasavvufî yönü ağır basan bir eserdir ve çeşitli tefsirler, hadisler ve tasavvufî metinlerden faydalanarak oluşturulmuştur.⁵

³ Hz. Lokman hakkında yazılan lisansüstü tezler ve makaleler için bkz. "Hz. Lokman Hakkında Yazılmış Lisansüstü Tezler", *Ulusal Tez Merkezi* (Erişim 07 Ağustos 2024); "Hz. Lokman Hakkında Yazılmış Makaleler", *Dergipark Akademik* (Erişim 07 Ağustos 2024).

⁴ İsmail Hakkı Bursevî hakkında yazılan lisansüstü tezler ve makaleler için bkz. "İsmail Hakkı Bursevî Hakkında Yazılmış Lisansüstü Tezler", *Ulusal Tez Merkezi* (Erişim 07 Ağustos 2024); "İsmail Hakkı Bursevî Hakkında Yazılmış Makaleler", *Dergipark Akademik* (Erişim 07 Ağustos 2024).

⁵ Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001),

2. Hz. Lokman

Kur'an'da adı açıkça geçen salih bir kul olan Lokman'ın nesebi hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. İbn İshak'a göre, Lokman bin Bağur bin Bahur bin Tarih'tir ve bu soya Hz. İbrahim'in babası Azer de dahildir. Lokman'ın bin yıl kadar yaşadığı ve Hz. Davud'u görüp ondan ilim aldığı rivayet edilir. Bazı kaynaklara göre, Lokman bin Unka bin Serun olup, Etiyopya İlye ehlinden zenci bir köle olduğu iddia edilmiştir. Bu da Allah'ın nebi, veli ve hikmet sahiplerini dış görünüşlerine göre değil, batını yani görünmeyen meziyetlerine göre tayin ettiğini göstermektedir.⁶

Lokman'ın kim olduğu konusunda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Ancak genel kanaate göre, Lokman hem tıbbi hem de manevi bir hekimdir. İsrailoğulları arasında yaşamış ve onları hikmete davet etmiştir. Binlerce peygambere hizmet etmiş ve binlerce nebinin de kendisinden hikmet öğrendiği tarihi bir şahsiyet olarak kabul edilmektedir. Hz. Peygamber, Hz. Lokman'ın bir nebi olmadığını, ancak çok tefekkür eden, yakın sahibi, Allah'ı çok seven ve Allah'ın da kendisini sevdiği bir kul olduğunu bildirmiştir. Lokman'ı çeşitli tarihi kişiliklerle özdeşleştirenler olmuştur. Bunlardan biri de marangoz Azop olduğunu kabul edenlerdir.⁷

Kaynaklarda, Hz. Lokman'ın hayatının detaylarından ziyade, daha çok mesajları ve temsil ettiği hikmet üzerinde durulmuştur. Onun hikmetle insanları doğruya davet etmesi, birçok kişiyi hayran bırakmıştır. Bu kişilerden bazıları Lokman'a, bu fazileti nasıl kazandığını sormuştur. Lokman, doğru söz, emanete riayet ve malayaniyi (faydasız işleri) terk etmekle elde ettiğini belirtmiştir.⁸

Bu üç esasın birlikte ele alınması, Lokman'ın manevi olgunluğa ulaşmasında nasıl bir yol izlediğini anlamamıza yardımcı olur. Doğruluk, kişinin söz ve eylemlerinde dürüst olmasıdır. Bu, başkalarıyla olan ilişkilerde güven oluşturur ve kişinin karakterinin sağlam temellere dayandığını gösterir. Güvenirlik, sadece doğru sözlü olmakla kalmayıp, aynı zamanda sorumluluklarını yerine getiren ve başkalarının haklarına saygı gösteren bir tavır sergilemektir. Mali ya da manevi her türlü emanete riayet etmek, güvenilir bir kişi olmanın vazgeçilmez şartıdır. Malayaniyi terk etmek, yani faydasız, boş ve zaman kaybettiren işlerden kaçınmak ise kişinin enerjisini ve zamanını daha değerli ve anlamlı işlere yönlendirmesini sağlar. Bu, bireyin zihnini ve kalbini hikmetin derinliklerine açar ve onu daha bilge biri haline getirir.

Bu esaslar bir arada düşünüldüğünde, hikmet sahibi olmanın yolu, kişinin kendisini sürekli olarak doğru ve güvenilir kılmaya çalışması ve boş işlerden uzak durması

23/102-106; Ali Namlı, "Rûhu'l-Beyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/211-213; Derviş Dokgöz, *Bursevi'nin Rûhu'l-Beyân tefsirindeki usûlî ve fikhî görüşleri* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020); Sıla İskeçeli, *Bursevi'nin Rûhu'l-Beyân Tefsirinin Kur'an İlimleri Bağlamında Değerlendirilmesi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan, Doktora Tezi, 2023); Ahmet Gökhan Öztürk, *İsmâil Hakkı Bursevi'nin Rûhu'l-Beyân Adlı Tefsirinde Ahkâmü'l-Kur'ân* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023).

⁶ İsmail Hakkı b. Mustafa el-Bursevi, *Rûhu'l-Beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431), 7/73.

⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şahâne (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1423), 348; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu'l-Bey'ân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah et-Turkî (Ebu Dâbi: Dâr Hacr, 2001), 18/547; Yasin Meral, "Hz. Lokman'ın Öğütleri ve Antik Mısır'ın Sebait Metinleri", *Milel ve Nihal* 15/1 (25 Haziran 2018), 7-32.

⁸ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta*, nşr. Abdüvehhâb Abdüllatif (Kahire: y.y., 1382/1962), 2/990.

gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yol, bireyin hem kendi iç dünyasında hem de toplum içindeki yerinde daha sağlam ve bilge bir duruş sergilemesine olanak tanır.

3. Hikmet

Hikmet, Arapça “حکم” (hkm) kökünden türemiş olup, lügatta en faziletli şeyleri üstün ilimlerle bilmek anlamına gelir.⁹ Hikmetin üç derecesi vardır. Birincisi, her şeyin hakkını vaktinde ve sınırını aşmadan vermektir. İkincisi, Allah’ın vaadinde nazarını müşahede ederek hükmündeki adaletini itiraf etmek ve vermediğinde de iyiliğini göz ardı etmemektir. Üçüncüsü ise, istidalde (delillendirmede) basiretli olmak, irşatta (doğru yolu göstermede) hakikati gözetmek ve işarette (işaretle anlatımda) maksadı dikkate almaktır.¹⁰ Ayrıca hikmet, İsfahânî’ye göre “ilim ve akıl ile hakka isabet etmektir.” Allah için söz konusu olduğunda, “eşyanın bilgisine sahip olmak ve onları en muhkem (sağlam) şekilde var etmek” anlamına gelir. İnsanlar için söz konusu olduğunda ise, “varlıkların bilgisine sahip olmak ve hayırlı iş yapmak” anlamına gelmektedir.¹¹ Tasavvufta hikmet, daha çok “ilâhî sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların var oluş amaçlarının kavranması, sebeplerle bunların sonuçları arasındaki ilişkilerde ilâhî iradenin rolünün keşfedilmesi” anlamlarına gelmektedir.¹² İmam Rağıb’a göre hikmet, ilim ve eylemle Hak’k’a isabet etmektir. Rabbanî hikmet, eşyanın ve onu var edenin hikmetine kavuşmaktır. İnsani hikmet ise, mevcudatın (varlıkların) ahvalini (durumlarını) düşünmek ve hayırlı işler yapmaktır.¹³ İbn Berrecan’a göre hikmet, her türlü işi en iyi ve en mükemmel şekilde yapma, sözde ve işte isabetli olmak, fetanet, anlayış, ilham, heybet ve bunların tamamında isabetli olmak manalarına gelmektedir.¹⁴ Kapsamı oldukça geniş olan hikmetin, ma’rifet (bilgi), basiret (önsezi), feraset (sezgisel anlayış) ve itkan (mükemmellik) kavramlarıyla yakın anlamlara sahip olduğu görülmektedir.

Bursevî’ye göre hikmet iki türdür. Birincisi, Kur’an-ı Kerim’in zahirine dayanan ve dini hükümleri beyan eden malfuz hikmettir. İkincisi ise, Kur’an’ın batınına dayanan, malfuz olmayan ve ancak Allah’ın istediği kullarına ihsan ettiği irfandır. Böylece hikmet, salıkların (yolcuların) maksadı ve matlubu (hedefi) olup, marifetin (manevi bilginin) dayanağıdır. Hikmet, hem zahiri (görünür) ilimlerde hem de batını (içsel) ilimlerde derinleşmeyi gerektirir.¹⁵

Hadislerde hikmetin mü’minin yitiği¹⁶ takvanın başı¹⁷ olduğu belirtilmiştir. Takva, ilim ve hikmet, tasavvufî hayatın temellerini teşkil eder ve vazgeçilmezleri arasında yer alır.

⁹ Ebu’l-Fazl İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Beirut: Dâru sâdir, 2004), “hkm”.

¹⁰ ‘Abdullâh b. Muhammed b. ‘Alî el-Enşârî Ebû İsmail el-Herevî, *Menâzilu’s-Sâirîn* (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 78.

¹¹ İsfehânî, *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnan (b.y.: Dâru’l-Kâlem, 2009), 127.

¹² Mustafa Kara, “Hikmet (Tasavvuf)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/518-519.

¹³ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 7/74.

¹⁴ Ebû’l-Hakem Abdüsselâm b. Abdîrahmân b. Ebî’r-Ricâl Muhammed el-Lahmi İbn Berrecân, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-azîm*, thk. Ahmed el-Mezidi (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 4/358.

¹⁵ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 7/89.

¹⁶ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Marûf (Beirut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1998), ilim, 19.

¹⁷ Muhammed Abdurrauf Münâvî, *Feyzu’l-Kadîr Şerhu’l-Camii’s-Sağîr* (Mısır: Matbaatu Mustafa Muhammed,

Nitekim “hikmetin, aklî gücün itidalini ifade eden tanımıyla tasavvufta kazandığı, nefsin ve şeytanın afetlerini ve bunlardan koruyucu manevi riyazet yollarını bilmek”¹⁸ arasındaki bağlantı inkâr edilemez. Bu bağlantı, hikmetin kişinin manevi gelişiminde ve tasavvufî yolda ilerlemesinde ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

4. Hz. Lokman’ın Hikmeti

Kur’an’da Lokman, hikmetle anılan bir şahsiyet olarak zikredilir. “*Andolsun ki biz, Lokmân’a hikmet verdik ve ona ‘Allah’a şükret’ dedik*”¹⁹ ayetiyle, hem hikmet hem de şükür bilincinin özü vurgulanmaktadır. Aktarıldığına göre Lokman’a gündüz uyurken gaybtan bir ses, “Ya Lokman, Allah’ın seni halifesi olarak insanlar arasında hak ile hükmeden bir hakim yapmasını ister misin?” diye sorulmuştur. Lokman, “Şayet Rabbim beni muhayyer bırakırsa, afiyeti belaya tercih ederim; eğer Rabbim bu görevi almamı emrederse seve seve alırım, çünkü O’nun beni yalnız bırakmayacağını, koruyup yardım edeceğini biliyorum,” dedi. Gaybtan gelen ses, “Neden ya Lokman?” dedi. Lokman, “Hakimlik her türlü belaya açık bir iş olup zor ve sorumluluğu çok olan bir görevdir. İsaletli kararlarında merhamet olması ümit edilir; hata ederse cennetin yolunu bulamaz. Ahirette aziz olmak için dünyada basit bir hayat yaşamayı tercih ederim. Her kim dünyayı ahirete tercih ederse, dünya ondan kaçır; ahirete de ulaşmaz,” dedi. Melekler, bu son derece doğru ve mantıklı cevabından hayrete düştüler. Tekrar uyuduğunda ona hikmet verildi ve uyandığında dilinden hikmetli sözler dökülmeye başladı. Bu sebeple Allah, ona hikmet verdiğini şöyle beyan etti:²⁰ “*And olsun, biz Lokmân’a ‘Allah’a şükret’ diye hikmet verdik. Kim şükrederse, ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse, bilsin ki Allah her bakımdan sınırsız zengindir, övülmeye layıktır.*”²¹

İrfan geleneğinde, Lokman’ın şahsında geliştirilen hikmet dilinin ontolojik ve epistemolojik değeri önem arz etmektedir. Hikmet diline sahip arifler, bazen cevabın peşine takılarak soruya ve bazen de sorunun peşine takılarak cevaba giderler. Ancak söz, işaret veya ayet sonucu gelen Tanrı’nın mesajları da vardır. Bu çağrıya, teslimiyet, aşk ve iman nuru ile ontolojik bir cevap verilir. Arifler, her iki yöntemi de kullanarak sohbet, muhabbet, makalat, divan, sualname ve cevapname, mesnevi ve nefes kültürünü oluşturmuşlardır. Bu bağlamda, hikmet dili; ontolojik ve epistemolojik bir değer taşıyan, varoluş ve bilgi felsefesi açısından derin anlamlar barındıran bir dil olarak değerlendirilir. Ariflerin, Tanrı’nın mesajlarına verdikleri cevaplar, derin bir teslimiyet, aşk ve iman ile şekillenir, böylece hikmet dili, irfan geleneğinde zengin bir kültürel miras oluşturur.²² İrfan ehlinin dili, cüzileri değil küllileri terennüm ettiğinden farklılık arz etmektedir. Arifler, ayrıntılarla değil, bütüncül gerçeklerle ilgilenirler ve bu nedenle dilleri daha derin ve kapsamlı anlamlar içerir. Bu yaklaşım, onların hikmet ve irfan geleneğinde kendilerine özgü bir yer edinmelerine neden olur. Külli gerçekleri ifade eden bu dil, hem ontolojik hem de epistemolojik açıdan zengin bir içeriğe sahiptir.²³ Böylece irfan literatüründe hikmetin mümessili olan Lokman’ın vasiyetlerinin, erdem ve

1938), İlim, 19.

¹⁸ İlhan Kutluer, “Hikmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).

¹⁹ Lokman 31/12.

²⁰ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 7/75.

²¹ Lokman 31/12.

²² Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi* (İstanbul, 2000), 177.

²³ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 7/73.

faziletlere ulaştıran değerler içinde büyük öneme sahip olduğu görülmektedir. Lokman'ın öğütleri, bireyin ahlaki ve manevi gelişimini destekleyen derin hikmetler içerir ve bu nedenle irfan geleneğinde önemli bir yer tutar. Lokman'ın vasiyetleri, hikmetli öğütler olarak, erdemli ve faziletli bir hayat sürmenin temel taşlarını oluşturur. Bu öğütler, bireyi hem dünya hem de ahiret mutluluğuna ulaştıracak esaslar barındırır.

Lokman, ilmi ve ilmi talep etmeyi hikmet arayışı olarak değerlendirmektedir. İmam Malik şöyle diyor: “Edindiğim bilgiye göre Lokman, oğluna şöyle nasihat ederdi: Oğulcuğum! Alimlerin sohbetine devam et ve onların dizleri önünden ayrılma. Allah, toprağı semadan indirdiği suyla dirilttiği gibi, kalpleri de hikmet nuruyla diriltmektedir.”²⁴

Bu nasihat, ilmin ve alimlerle birlikte olmanın önemini vurgular. Bilgi, insanın kalbini ve ruhunu canlandıran bir ışık olarak görülür ve bu ışık, hikmet arayışında olanlar için yol gösterici olur. Lokman'ın öğütleri, ilmi talep edenlerin hikmete ulaşmada başarılı olacaklarını ve kalplerinin hikmet nuru ile aydınlanacağını ifade eder. Zira edebini hikmet sahibinden almayan, başkasını terbiye edemez. Lokman'ın bu öğüdü, kişinin önce kendisinin doğru bilgi ve ahlakla donatılması gerektiğini vurgular. Edeb ve hikmet, bireyin manevi ve ahlaki olgunluğa erişmesi için gereklidir ve ancak bu olgunluğa erişen bir kişi başkalarını terbiye edebilir. Bu nedenle, alimlerin ve hikmet sahiplerinin öğütlerini dinlemek ve onların izinden gitmek büyük önem taşır. Kişi, edebi ve hikmeti öğrenmeden başkalarına doğru yolu gösteremez.²⁵

4.1. Tevhid

İslam inancının temeli sayılan tevhid, bütün İslamî ilimlerin ilgi alanına girmektedir. Özellikle mutasavvıflar, söz ve eylemleriyle tevhidi gerçekleştirmeye, seyrüsülük ile taliplerin kazanmaya çalıştıkları değerlerin başında gelmektedir. Mutasavvıflar, her daim muarızlarına kendi tevhid anlayışlarının daha doğru olduğunu ifade etmişlerdir.

Tevhid, “tek ve yalnız olmak” anlamına gelen “وحد” fiilinden türemiştir.²⁶ İstilahta ise tevhid, Allah'ın zâtında, sıfatlarında ve mâbud oluşunda bir ve tek olduğunu zihin ve kalp yoluyla kabul etmeyi ifade etmektedir. Bu anlamda, tevhid Allah'ın birliğini ve eşsizliğini tanımak ve yalnızca O'na ibadet etmek anlamına gelir.²⁷

Hikmet mümessili Lokman, oğluna ilk olarak tevhidin rahmet, şirkin ise zulmet olduğunu hatırlatmıştır. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: “*Hani Lokmân, oğluna öğüt vererek şöyle demişti: 'Yavrum! Allah'a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.'*”²⁸ Allah'ın affetmeyeceğini bildirdiği şirk, büyük bir zulüm olarak gösterilmiştir. Tavsiyelerin küçük yaşlarda verilmesi ve delillerle desteklenmesi, bunların kabulünü hızlandırır. Ayrıca, küçük ya da büyük her insana değer vermek hikmetin gereğidir. Lokman, “Ya Büneyye” ifadesiyle merhamet gösteren taşgır (küçültme) ve izafet (nispet etme) yoluyla oğluna hitap etmiştir. Bu hitapla ona, dünya

²⁴ İmam Mâlik, *el-Muvatta*; 2/1002.

²⁵ Kuşeyri, *Risâle*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2020), 105.

²⁶ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *et-Tarîfât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 62.

²⁷ Süleyman Uludağ, “Tevhid (Tasavvuf)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/20.

²⁸ Lokman 31/13.

ve ahiret saadetini kazanmanın yolunu öğretmek istemiştir. İlk olarak, her türlü nimeti veren Allah'ı, elinden hiçbir şey gelmeyen varlıklarla bir tutmanın büyük bir zulüm olduğunu hatırlatmıştır.²⁹ Hikmetin bir gereği de davete en yakınlarından başlamaktır. Bu amaçla Lokman, eşi ve oğlunu küfürden kurtarıncaya kadar nasihatlerine devam etmiştir. Lokman, oğlunu şirkten kurtararak davet ederken, onu gönlünde Allah'tan başkasına yer vermemeye, tefrid³⁰ makamına davet etmiştir. Bu makamda, kişinin gönlü, ruhu ve zihni masivadan (Allah'tan gayri her şeyden) arınmış olmalıdır. Kişi içinden Allah'ı zikreder, gönlünde ona yer verir ve ruhuyla onu müşahede eder. Tevhid, tefrid makamında böyle elde edilir.³¹

4.2. Şükür

Hikmetin gereklerinden biri de şükürdür. Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurur: “Andolsun, biz Lokmân'a ‘Allah'a şükret’ diye hikmet verdik. Kim şükrederse, ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse, bilsin ki Allah her bakımdan sınırsız zengindir, övülmeye layıktır.”³² Hikmet ağacının meyvesi olan şükürü hakıyla yerine getiren hem kulluk görevini ifa etmiş hem de nankörlükten kurtulmuş olur. Bu ayet, şükürün hikmetin temel unsurlarından biri olduğunu ve kişinin şükrederek hem kendisi için hayır elde edeceğini hem de Allah'ın lütfuna nail olacağını belirtir.

Şükür, sözlükte “iyilik ve güzelliği itiraf etmek, açığa çıkarmak, iyilik sahibini övmek, minnettarlık” gibi anlamlara gelir.³³ İstılahta ise şükür, Allah'tan gelen nimetten dolayı minnettarlığı ifade etme, nimete söz, gönül veya fiil ile mukabelede bulunma, Allah'a itaat edip günah işlemekten uzak durmak suretiyle nimetin gereğini yapma anlamında kullanılır. Bu bağlamda, şükür sadece sözlü bir teşekkür değil, aynı zamanda nimetin hakkını vererek ve Allah'a itaat ederek gösterilen bir davranış biçimidir.³⁴

Dünya ve ahiret saadetinin yollarını açan hikmet, en büyük nimetlerden biridir. Hikmetin gereği, bu nimeti bağışlayanı unutmamaktır. Uykudayken kendisine hikmet verilen Lokman'ın da Rabbine şükür borcu vardır. Kur'an'da bu durum şöyle ifade edilmiştir: “Andolsun, biz Lokmân'a ‘Allah'a şükret’ diye hikmet verdik.”³⁵ Bu ayet, hikmetin sadece bilgi ve anlayış değil, aynı zamanda şükretmeyi de içerdiğini vurgulamaktadır.

Şükür ve hamd birbirileriyle yakın anlamlıdır. Birbirlerinin yerine kullanılmıştır.³⁶ Hatta, şükürün zımında hamd bulunmaktadır. Şükürün başının hamd olduğunu bir hadis şöyle haber vermektedir: “Hamd şükürün başıdır; Allah'a hamd etmeyen O'na şükür

²⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/77.

³⁰ Tefrid ve tecrit litaretürde genellikle beraber kullanılan iki kavramdır. Sâlikin zahirini mal ve mülkten, bâtınını karşılık bekleme anlayışından arındırması, yaptığı her şeyi sırf Hak rızası için yapması, makam ve hal sahibi olma düşüncesinden sıyrılması tecrit, emsal ve akrandan yalnız ve tek kalması, kimsenin sahip olmadığı hallere ve makamlara sahip olması ve her şeyi sırf Allah için yapması tefriddir. bk. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2016), 347.

³¹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/77-78.

³² Lokmân 31/12.

³³ Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub Firûzâbâdi, *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifil-Kitâbi'l-azîz*, ed. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.).

³⁴ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 109.

³⁵ Lokman 31/12.

³⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/38.

etmemiştir.”³⁷ Her ikisi de birer zikir sayılan hamd ve şükür, birbirleriyle bağlantılıdır. Her ikisinin de amacı, Hakk’ı yüceltmek ve senâ etmektir.

Lokman’ın hikmete dair nasihatleri içinde ana baba haklarına riayet de önemli bir yer tutar. İnsan, önce Rabbine, sonra ana ve babasına karşı şükür borcu taşır. Kur’an-ı Kerim’de bu konuda şöyle buyrulmaktadır: “Biz insana, ana ve babasına karşı iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Annesi onu, güçsüzlükten güçsüzlüğe uğrayarak karnında taşıdı. Çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bana ve ana babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur. Dönüş Bana’dır.”³⁸

Bu ayet hem Allah’a hem de ebeveynlere karşı olan şükürün önemini vurgular. Annenin çocuğu güçsüzlükten güçsüzlüğe taşıması ve çocuğun sütten kesilmesi sürecinin zorluğu, bu şükürün neden gerekli olduğunu açıkça ortaya koyar. Lokman’ın bu nasihatları, sadece dini bir gereklilik değil, aynı zamanda toplumsal ve ahlaki bir sorumluluk olarak da anlaşılmalıdır.

Ana hakkının daha büyük olmasının nedeni vardır. Çünkü anne, çocuğunu dokuz ay boyunca karnında taşır ve bu süreç giderek daha zor hale gelir. Emzirme ve bakım gibi zorlukların ancak iki yılda tamamlanabileceğine dikkat çekilmiştir. Bu nedenle Allah, “Bana ve ana babaya şükredin” buyurmaktadır. İnsanın öncelikle kendisinin yaratılmasının Rabbinin fazlı ve keremiyle olduğundan O’na şükretmesi, bir de varlığının mecazi sebepleri olan ana babasına da şükür borcunu yerine getirmesi gerekir. Hadiste, “İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah’a da şükretmez”³⁹ buyurulmuştur.

Bu hadis, insanlara teşekkür etmenin, Allah’a şükretmenin bir parçası olduğunu vurgular. Allah, insanları yaratmış ve onları çeşitli nimetlerle donatmıştır. Bu nedenle, insana düşen görev, bu nimetlerin farkında olarak Allah’a şükretmek ve bu nimetlerin bir kısmını vesile kılan insanlara, özellikle de ebeveynlere teşekkür etmektir. Ebeveynler, çocuğun dünyaya gelmesi ve büyümesi sürecinde büyük emek harcarlar. Bu emeğin ve fedakarlığın karşılığı olarak onlara teşekkür etmek, insanın Allah’a olan şükürünü tamamlar.

Ebeveynlere teşekkür etmek, aynı zamanda toplumsal ve ahlaki bir görevdir. Ebeveynlere karşı duyulan minnettarlık, aile bağlarını güçlendirir ve toplumsal dayanışmayı artırır. Bu minnettarlığın ifade edilmesi, Allah’a olan şükürün somut bir göstergesidir ve insanın manevi olgunluğunu yansıtır. Böylece Allah kullarına olan sevgisinden dolayı onlara karşı teşekkür borcunu yerine getirmeyenin şükürünü kabul etmeyeceğini bildirmiştir.⁴⁰

Ana babaya itaatın hayırlı sınırlı olduğu ve ma’siyette (günah ve isyan) itaatın olmayacağı belirtilir. Âyette geçen “وَأِنْ جَاهِدَاكَ” ifadesi, var gücüyle mücadele etmeyi sürdürmek anlamındadır. Yani, ana baban seni şirk vb. günahlara zorlasalar bile itaat söz

³⁷ Ma’mer b. Râşid, *el-Câmi*; thk. Habîbürrahman el-A’zâmi (Beirut: Tevzî’i’l-Mektebü’l-İlmî, 1403), 10/424 (No.19574).

³⁸ Lokmân 31/14-15.

³⁹ Tirmizî, *es-Sünen*, “Birr”, 35.

⁴⁰ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 7/79.

konusu olmaz. Ana babaya itaat, her ne kadar sevap kazanmaya vesile olsa da günah ve isyan konularında Allah'a isyanda itaat edilmez.⁴¹

4.3 Sabır

Lügatta “hapsetmek, alıkoymak, bir darlık içerisinde tutmak, güçlü ve dirençli olmak” anlamlarına gelen sabır, istilahta ise üzüntü, sıkıntı ve belâlar karşısında metanetli olma; olumsuzlukları defetmede dirençli olma anlamlarına gelmektedir.⁴² Tasavvufta, hal ve makamların tamamının gerçekleşmesi sabra bağlıdır. Seyrüsülûk esaslarının salikin gönlünde rüsh bulması, yani kökleşmesi ve menzilleri katetmesi, sabırlı olmasına bağlıdır. Nefsi hoşlanmadığı hususlara alıştırmada sabrın payı büyüktür.

Sabrın gerekli olduğu yerlerden biri davet yolunda salikin karşılaşabileceği zorluk ve zahmetlere katlanmasıdır. Muhabbet yolunda seyre başlayan salikin, zaman zaman korku, açlık gibi dert ve musibetlere karşı sabırlı olması gerekmektedir.⁴³ Sabır, insanı gereksiz sorulardan ve faydasız işlerle uğraşmaktan kurtarır. Lokman, Hz. Davud'a aylarca refakat etti. Davud'un elinde demirin mum gibi yumuşadığını ve işleyerek zırh yaptığını gördüğü halde, ona bir şey sormadı. Ta ki Davud zırhı giyince, “Ne güzel savaş aletidir bu,” dedi.⁴⁴

Kişinin musibetlere farklı açılardan bakarak kendi kendini teselli etmesi bir başka hikmet çeşididir. Bir gün seferden dönen Lokman, hizmetçisine rastlar ve babasını, annesini, eşini ve kardeşini sorar. Hizmetçi, onların öldüğünü haber verir. Lokman, babasının ölümünü “bundan böyle iş idaresinin elinde olacağını”, annesinin ölümünü “annesinin sıhhati için artık endişe çekmeyeceğini”, eşinin ölümünü “yeni bir yuva kurmasının gerekliliğini” ve kardeşinin ölümünü “bundan sonra desteğinden mahrum kalacağını” açıklayarak yorumlar.⁴⁵ Bu yaklaşım, insanın zor zamanlarda bile olumlu düşünerek ve olaylara farklı açılardan bakarak kendini teselli edebileceğini gösterir. Böylece, musibetlere karşı daha dayanıklı ve dirençli olunur. Bu hikmetli bakış açısı, kişinin manevi gücünü artırır ve hayatın zorluklarıyla başa çıkma konusunda ona büyük bir destek sağlar.

4.4. Murakabe

Kurbet seyrinde, taliplerin kuvvetli bir murakabeye ihtiyaçları vardır. Murakabe, tasavvufi eğitimde hal ve makamların aşılmasında önemli bir yere sahiptir. Sözlükte “kontrol etmek, korumak, gözetim altında tutmak” gibi anlamlara gelir.⁴⁶ İstilahta ise, “kulun daima Rabbinin gözetimi altında bulunduğu bilincinde olması” anlamında kullanılmaktadır.⁴⁷

⁴¹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/83.

⁴² Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 273; Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Heyet (Küveyt: el-Meclisü'l-Vatani li's-Sekâfe ve'l-Fünûn, 2021), 12/271; Mustafa Çağrıncı, “Sabır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/337.

⁴³ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/83.

⁴⁴ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 5/67.

⁴⁵ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/77.

⁴⁶ Ebu'l-Fazl İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beirut: Dâru sâdir, 2004), 14/1701; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 2/516.

⁴⁷ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 176.

Yüce kudret sahibine teslimiyet, hikmetin gereğidir. Hikmet ehli, kainattaki her zerrede onun yegâne müessir (etken) olduğunu unutmazlar. İnsanın ruh sağlığı için de önemli olan teslimiyet ve rıza haline varması, murakabeyi anlamasına bağlıdır. Bu nedenle murakabe, Lokman'ın başlıca tavsiyeleri arasında yer almaktadır.

Lokman'ın oğluyula arasında geçen bir hikâye bu durumu güzel bir şekilde özetler. Lokman'ın oğlu, babasına “Hiç kimsenin görmediği bir yerde işlediğim suç veya hatamı da Allah bilebilir mi?” diye sorunca, Lokman, oğlunun sorusuna Kur'an'da bildirildiği şekilde şöyle cevap verir:

“(Lokmân, öğütlerine şöyle devam etti:) 'Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.’”⁴⁸

Ayette Allah'a hiçbir şeyin gizli kalmayacağına anlaşılmaması için örnek olarak verilen “hardal” tanesi, yerde biten bitkiler içinde ağırlık bakımından en hafif olanıdır. Lokman, oğluna bu örnekle, Allah'ın her türlü gaybı bildiği gibi, maddenin en küçük parçası olan bir atomun ister gökyüzünde ister yeryüzünde, denizin derinliklerinde ya da bir kayanın içinde olsun, her nerede bulunursa bulunsun onu da bildiğini haber verir.⁴⁹

Bursevî, murakabe ile teslimiyet ve kanaati artan müridin hal ve makamları elde edeceğini belirtir. Allah'ın sonsuz ilmiyle kainatta küçük büyük hiçbir şeyin onun ilminden gizli kalamaması, Alim sıfatının gereğidir. Onun indinde zerre miskali hayır veya zerre miskali şer karşılıksız kalmaz. Bu durum, Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde ifade edilmiştir: “Çünkü Allah, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.”⁵⁰

Bu şuura sahip olan, riya, gösteriş ve yapmacık hareketlerden kaçınır. Allah'ın her nefesinde yanında olduğunu, ruhunun semasında veya kalp sathında olanların tamamını gözeterek olduğunu düşünen murakabe ehli, Allah'ın insanın içinden geçenleri bile bildiğini unutmaz. Allah'ın ister rızık babından, ister diğer mevhibelerinden (bağışlarından) hangisi olursa olsun ve nerede olursa olsun, ister semanın yüksekliklerinde, ister yerin derinliklerinde olsun, onu kime yazmışsa çıkarmaya kudreti vardır. Bunu bazen kulun kesbiyle (çalışması ve çabasıyla) önüne çıkarır, bazen de kendi hazinesinden bahşeder.⁵¹ Bununla murakabe ehlinin rızık endişesi taşımayacağı hatırlatılmaktadır. Bu, salıkların menzilleri aşmasındaki seyrini kolaylaştıracaktır. Allah'ın kudretinin ve iradesinin her şeyi kuşattığına olan inanç, kişinin manevi yolculuğunda güven ve huzur içinde ilerlemesini sağlar.

4.5. Ubûdiyet

İnsanın varlık nedeni olan ubudiyetle (kulluk), tecelli aynası parlak hale getirilmiştir. Hz. Âdem, bu aynanın sırrıdır. Dağların taşıyamadığı yükü yüklenenler, ibadet ve ubudiyete hâlel gelmedikçe kainattaki intizam devam eder. Bu maksatla mutasavvıflar, ibadet,

⁴⁸ Lokman 31/16.

⁴⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/81.

⁵⁰ Lokman 31/16.

⁵¹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/82.

ubudiyet ve ardından ubudet sırasını tertip etmişlerdir.⁵² Ubûdiyet, lügatta kulluk, tezellül (alçakgönüllülük), iftikar (muhtaçlık) gibi anlamlara gelmektedir.⁵³ Istılahta ise, insanın hayatını Allah'a karşı saygı, itaat bilinci içinde sürdürmesi ve O'nun rızasını elde etmek için sergilenen kulluk duyarlılığıdır.⁵⁴

Lokman, ciğerpareisi oğlunun itaat ve ubudiyetinin eksiksiz olması için yaptığı tavsiyelerini şöyle sürdürmektedir:

“Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir.”⁵⁵

Lokman'ın vasiyetleri, önem sırasına göre tedricilik (aşamalı ilerleme) esasına dayanmaktadır. Öncelikle, oğlunun itikadını (inancını) sağlamlaştırmak için şirkin zulmetinden uzaklaşmasını ister. İman ve murakabeyle alakalı problemleri çözdükten sonra, ibadetin farzietini açıklar. Ahireti unutup dünya sevgisinin kalbini bürümemesi için cenazelere katılmasını, daima ölümü düşünmesini ve nefis ile hevâsına (arzu ve isteklerine) tabi olmamasını salık verir. Namaz, ibadetler içinde müstesna bir yere sahip olduğundan, inanç ve ilmi kemalattan (olgunluktan) sonra “namazı kıl” demektedir.⁵⁶ Lokman'ın tavsiyeleri arasında, oruç ve riyazetle (nefsi terbiye) ahlak ve tabiatın güzelleşeceğini, namazla ise her türlü kötülüğün kaynağı olan nefsin ıslah olacağını bildirir. Ayrıca, Allah indinde nefsi ilahlaştırmaktan daha kötü bir hasletin bulunmadığını ekler.⁵⁷

Lokman, ubudiyeti sürekli hale getiren zikir konusunda oğluna şu tavsiyelerde bulunmuştur: “Oğlum, zikir ehli gördüğün zaman onlara katıl. Bu, ilmini artırır, cehaletini azaltır ve umulur ki onlarla beraber merhamet bulursun. Zikir ehli olmayanlardan uzak dur, çünkü bunlar ilmini azaltır, cehaletini artırır ve gazaba uğramana neden olurlar.”⁵⁸ Lokman hikmetinin bir diğer özelliği, muhataplarını ikna etmek için meseller (örnekler) kullanmasıdır. Örneğin, ubudiyetin mükemmelleşmesinin gereği olan seher vaktindeki zikri, oğluna şöyle tavsiye ediyor: “Oğlum, seherde öten horozdan geri kalma, uykuda kalma.”⁵⁹ Seher vakti, ibadet ve zikirle meşgul olanların İlahi affa sığındıkları, tazarru ve yakarışlarının Allah'a ulaştığı andır. Bu değerli vakitte gaflet uykusuna dalma. Lokman, ölümünden sonra dirilmenin örneğini uykudan uyanmaya benzetir ve şöyle der: “Allah'ın canları alıp diriltmesi, uyuman ve uykudan uyanman gibidir.”⁶⁰ Mesnevi aynı teşbihi şöyle zikreder.

نوم ما چون شد أخ الموت ای فلان زين برادر آن برادر را بدان

Ey falan, uyku nasıl ki ölümün kardeşidir... Bu kardeşi, o kardeşi ile bil.⁶¹

⁵² Kuşeyrî, *Risâle*, 335.

⁵³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 31/2776.

⁵⁴ Semih Ceyhan, “Ubûdiyyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/33.

⁵⁵ Lokman 31/17.

⁵⁶ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/82.

⁵⁷ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/83.

⁵⁸ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/257.

⁵⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/11.

⁶⁰ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 6/52.

⁶¹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 6/222.

4.6. Edep

İnsanların süsü olan edep, mü'minin de şiarındandır. Tekke ve hankahlara ilk adım edeple başlar ve seyrüsülükün her kademesinde bulunması zaruridir. Edep, lügatta “güzel ahlak, davet, iyi davranış, zarafet, hayranlık, takdir ve ilim” gibi anlamlara gelir.⁶² Tasavvufta ise, lügat manasıyla doğrudan ilişkili olarak tüm güzel vasıfları içerisine alan bir kavram olarak ele alınmıştır. Tasavvuf ehli, edebi sadece dış görünüşteki zarafet ve nezaket olarak değil, aynı zamanda içsel bir disiplin ve ahlak olarak da kabul eder.⁶³

Edebin insanlara yönelik olanı Adab-ı muâşeret olup, ahlak ve imanın semereleri arasında önemli bir yere sahiptir. Başkasına eziyet vermemek, empati sahibi olmak ve diğergam (başkalarını düşünen) olmak, kişinin iman ve ahlakının süsüdür. Lokman'ın iman ve ahklaki hakikatlara dair hikmetinde adab-ı muâşeretin de yer aldığı görülmektedir.

Örneğin, Lokman'ın efendisinin yanına gelenlerden birisi uzun süre oturunca şöyle demiştir: “Oturma ihtiyaca göredir, fazlası kalbe endişe, bedene hastalık, başa hararet verir.”⁶⁴ Bu uyarı, hikmete dayalıdır ve çok anlamı az sözle ifade eder. Bu nasihat, kapıya yazılmıştır.

Başka bir seferde de Lokman'ın efendisi ona bir koyun kesmesini ve en leziz yerinden bir parça getirmesini istemiştir. Lokman, dil ve yüreği getirmiştir. Bir başka kerede efendisi, koyunun en habis yerinden bir parça getirmesini istediğinde de yine dil ve yüreği getirmiştir. Bu durumu şöyle açıklar: “İnsan eğer kalp ve dilini hayırda kullanırsa ondan hayırlısı bulunmaz; onları şerde kullanırsa onlardan kötüsü olmaz.”⁶⁵ Böylece, tasavvufi eğitimde büyük tesirleri olan dil ve kalp, Lokman'ın dediği gibi, şayet güzelliklerde kullanılacak olursa salikin (manevi yolculuk yapan kişinin) seyrini kolaylaştırır; kötülüklerde kullanılacak olursa seyri zorlaştırır.

Ayette geçen “Bana yönelen kimsenin yoluna uy” ifadesi, tevhid yolunda ihlala uyanların yoluna tabi olmayı, yani kamil müminlerin yolunu takip etmeyi ifade eder.

Hz. Ömer, dinden uzaklaşma korkusu olmasaydı, dört kişiye cennetlik olacağına şahitlik edeceğini belirtmiştir. Bu dört kişi şunlardır:

Allah aşkı için mehrini kocasına bağışlayan kadın: Kocasını kendisinden razı olduğu halde, Allah rızası için mehrini kocasına bağışlayan kadın. Bu, kadının fedakarlığını ve Allah'a olan derin bağlılığını gösterir.

Ailesinin boğazından haram geçmemesi için çalışan kişi: Kalabalık bir ailesi olan ve onların boğazından haram lokma geçmemesi için çalışan kişi. Bu, kişinin ailesine olan sorumluluğunu ve helal kazanç sağlama çabasını vurgular.

Ana babasına itaat eden kimse: Ana babasına itaat eden ve onların rızasını kazanan kişi. İslam'da ebeveynlere itaat ve saygı büyük bir önem taşır ve bu, Allah'ın rızasını kazanmanın yollarından biridir.

⁶² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1/43; Zebîdî, *Tâcu'l-urûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 12/2.

⁶³ Uludağ, 1994, s. 414

⁶⁴ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/76.

⁶⁵ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/76.

Samimiyetle gûnahtan kaçınan, Allah'ın emirlerine sadık kalan kişi. Bu, kişinin takva sahibi olduğunu ve Allah'ın yasaklarından sakındığını gösterir.

Bu dört kişi, İslam ahlakının ve takvanın önemli temsilcileridir. Hz. Ömer'in bu ifadeleri, bu tür davranışların ve özelliklerin Allah katında ne kadar değerli olduğunu ve cennete layık olma potansiyelini gösterir. Bu örnekler, müminlerin günlük yaşamlarında nasıl davranmaları gerektiğine dair önemli ipuçları sunar.⁶⁶

Lokman'ın hikmeti, içerik olarak çeşitlilik arz etmektedir. Allah'a kurbiyette (yakınlık) aklın ve şer'in (şeriatın) güzel gördüğü ma'rufu (iyiliği) emretmek, başkalarının islahı için çaba sarf etmek ve aklın ve şer'in çirkin gördüğü ve hakikatte Allah'tan uzaklaştıran her şeyi nehiy etmek (yasaklamak), hikmetin ne denli hayırlı bir iş olduğunu göstermektedir.⁶⁷

Lokman'ın evlat terbiyesi, ahlaki kemalata (olgunluğa) dayanmaktadır. Kur'an'da Lokman'ın öğütlerinden *"İnsanları küçümseyip yüz çevirme"*⁶⁸ kişiliği tahrip eden davranışlara dikkat çeker. Bu ayet, böbürlenerek insanlardan yüz çevirmeyi ve onları küçük görmenin kötülüğüne vurgu yapar.⁶⁹ Bursevî, bu nedenle insanları kategorize edilmemesini, kimine tamamen yönelmekten veya yüz çevirmekten kaçınılması gerektiğini belirtmiştir. İster selamlaşmada olsun ister diğer sosyal münasebetlerde olsun, fakir-zengin ayrımı yapılmamalıdır.⁷⁰

Lokman vasiyetlerinin devamında şöyle der: *"Yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övüngeyi sevmeyiz."*⁷¹ Bu öğüt, her davranışta olduğu gibi yürüyüşte de ortanca yolu takip etmenin önemini vurgular. Şımarıklık veya haddi aşarak kendini beğenmişler gibi böbürlenerek yürümek gerektiğini belirtir. Özellikle bu tür kibirli tavırların, dünya ve ahiret açısından faydası olmayan yerlerde sergilenmesi, durumu daha da çirkinleştirir.

Bursevî kişinin sadece manevi değerlerle övünmesi gerektiğini belirtmiştir. Gerçek övgüye layık olan, kişinin sahip olduğu içsel güzellikler ve erdemlerdir. Kibir ve gösteriş, insanın manevi kemalatına engel olur ve onu Allah'ın sevgisinden uzaklaştırır.⁷²

Lokman'ın vasiyetleri, psikolojik tahlillerde bulunduğu gibi fiziksel tahlilleri de kapsamaktadır. Lokman Suresi 19. ayette bu durum açıkça ifade edilmiştir: *"Yürüyüşünde tabî ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkinini, şüphesiz eşeklerin sesidir!"* Bu ayet, insanın kişiliğini ortaya çıkaran yürüyüş ve konuşmasının normal ölçülerde olmasının gerekliliğini vurgular.

Lokman, yürüyüşün ve konuşmanın doğal ve dengeli olmasını tavsiye eder. İbadetle yorulmuş birinin yürüyüşü ne çok yavaş olmalı ne de kibirlilerin tekebbür izleri taşıyan

⁶⁶ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/80.

⁶⁷ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/81.

⁶⁸ Lokman 31/18

⁶⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/84.

⁷⁰ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/84.

⁷¹ Lokman 31/18.

⁷² Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/85.

bir yürüyüşü gibi olmalıdır. Vakar ve sekine (sükunet) dolu adımlarla yürümek esastır. Hadiste de belirtildiği gibi, “Süratli yürüyüş müminin heybetini azaltmaktadır.”⁷³

İblis, insanın tüm davranışlarını kontrol etmeye yönelik ifrat (aşırılık) ve tefrit (eksiklik) gibi iki tehlikeli tuzağa sahiptir. Hangisiyle istediğini kolay yapabilirse onu kullanır. Dengeli ve mutedil bir yaşam tarzı, bu tuzaklardan korunmayı sağlar.⁷⁴

Lokman, oğluna sesini alçaltmasını öğütler, çünkü yüksek sesle konuşmak hoş karşılanmaz. Bu, özellikle namazda imamın sesini ihtiyaçtan fazla yükseltmemesi gerektiğini de içerir. İmam Nevevî (ö. 676/1277), açık cehri zikir (yüksek sesle zikir) ile hafiy (gizli) zikirle ilgili hadisleri karşılaştırarak şu sonuca varmıştır: Riya korkusu yoksa ve başkalarının huşuunu (derin saygı) bozmayacaksa, kalbi ve aklı diri tutmak ve tefekkürü artırma niyetiyle açık zikir, gizli zikirden daha hayırlıdır. Hz. Peygamber namazlardan sonra yüksek sesle (لا اله الا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير) zikrini yapmıştır.⁷⁵

Lokman, davranışlarda ölçüyü tavsiye ettiği gibi, konuşma adabında da dikkatli olmayı öğütler. “*Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini, şüphesiz eşeklerin sesidir!*”⁷⁶ ayetinde belirtildiği gibi, sesin kontrolsüz ve başkalarını rahatsız edecek şekilde yükseltilmesini merkep (eşek) sesine benzetir. Bu da insanların kulaklarını tırmalayan seslerin başında gelir.⁷⁷

4.7. Züht

Tasavvuf, züht hareketi ile başlamış ve hırs, tamahkarlık, dünya sevgisi gibi afetlerden koruyan güvenli bir sığınak özelliğini asırlardan beri korumuştur. Züht, lügatta rağbet etmemek, az olmak, ilgisiz davranmak gibi anlamlara gelir.⁷⁸ Mutasavvıfların ıstılahında ise azla yetinmek, dünyadan yüz çevirmek anlamına gelir.⁷⁹ Bursevî'ye göre züht, sözlükte istekleri terk etmektir. Hakikat ehlinin ıstılahında ise dünyayı terk etmektir. Zühdün şartı, vazgeçtiklerini arzulamamaktır.⁸⁰

Züht, hikmetin bir sonucudur ve hadisler bu durumu teyit etmektedir. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: “Züht eden hiçbir kul yoktur ki Allah, onun kalbinde hikmeti bitirmesin, kendisinin ve dünyanın kusurlarını görme basireti vermesin.”⁸¹ Diğer amelerde olduğu gibi zühtte de niyet önemlidir. Zahit olan kişi, kimin için zühde

⁷³ Muhammed Abürreâf Münâvî, *Feyzû'l-kadîr şerhu'l-Câmî'î ş-şagîr* (Mısır: Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356), 4/104 (No.4689).

⁷⁴ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/86.

⁷⁵ Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *Marifetü's-sünen ve'l-âsâr* (Kahire: Câmîati'd-Dirasati'l-İslamiyye, 1991), 3/105 (No.3893).

⁷⁶ Lokman 31/19.

⁷⁷ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/87.

⁷⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 2/297.

⁷⁹ Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 208.

⁸⁰ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/75.

⁸¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Hidâyetü'r-ruvât ilâ tahrici ehâdisi'l-Meşâbih ve'l-Mişkât*, thk. Ali b. Hasan b. Abdülhamid el-Halebî (Dârü İbni'l-Kayyim li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2001), 5/18 (No.5127).

niyetlendiğini unutmamalıdır. Niyet, kişinin yaptığı amelin değerini ve etkisini belirler. Niyetin Allah rızası için olması, zühtü daha anlamlı ve etkili kılar.⁸²

Zühdü artanın yakini de artar. Çünkü yakın (kesin iman), hırsı önler ve hırsın yokluğu zühdü (dünya nimetlerinden uzak durma) ziyadeleştirir ise, kulu hakikate ulaştırır.⁸³

Hikmet, insanlara hakikati öğretir ve bu hakikat, fani ve fanilere bel bağlamamak esasına dayanır. Lokman, oğluna kendisini bu hakikatten uzaklaştıracak badirelerden korunması için şu uyarıyı yapar: “Oğlum, dünya derin bir denizdir; nicelerini yuttu. Bu nedenle takva gemin olsun, kürekleri Allah’a iman, yelkenleri tevekkül olsun. Ancak bu şekilde kurtulursun; yoksa başka şekilde kurtulamazsın.”⁸⁴ Lokman’ın hikmetinde, dünya varlıkları, şan ve şöhrat ne kadar büyük olursa olsun, ahiret nimetleri karşısında bir değeri yoktur. Bu hususta hem zenginlere hem fakirlere söyleyecek sözleri vardır:

Zenginlere: “Kendinizi nimetlerin büyüğünden mahrum etmeyiniz.”

Fakirlere: “İkinci defa aldanmaktan sakınınız.”⁸⁵

Lokman’ın tavsiyeleri hem manevi hem de maddi hekimliği içerir. Lokman, oğluna yaptığı öğütlerde, ruh ve kalbi muhafaza ettiği gibi insan sağlığını da korumaya çalışmıştır. Oğluna verdiği tavsiyelerle, sadece manevi hayatı değil, aynı zamanda fiziksel sağlığı da korumayı amaçlamıştır.

Lokman, öğütlerinde manevi değerlere büyük önem verir. Oğluna verdiği nasihatlerle onun ruhunu ve kalbini korumayı amaçlar. Bu nasihatler, ahlaki ve dini değerleri öğretir, kişinin manevi olgunluğa erişmesini sağlar.

Lokman, oğluna yemek yeme ve uyku düzeniyle ilgili tavsiyelerde bulunarak fiziksel sağlığını da korumayı amaçlar. Lokman’ın oğluna şu öğütleri, maddi hekimliğin örnekleridir:

“Ey oğulcuğum, yemek üstüne yemek yeme, böyle yapacağına köpeğin önüne dökmen yemenden daha hayırlıdır.”⁸⁶ Bu öğüt, fazla yemek yemenin zararlarına dikkat çeker. Dengeli ve ölçülü yemek yemenin, sağlıklı bir yaşam için önemli olduğunu vurgular.

4.8. Tevazu

Mutasavvıflar, tevazu ilkesiyle her türlü ucb (kendini beğenme) ve kibirden arındıktan sonra seyre başlarlar. Böylece seyrüsülükte (manevi yolculukta) onları engelleyen manileri def etmiş olurlar. Hakikat ehli, hal ve makamlar içerisinde düşündükleri tevazünün, Lokman’ın tavsiyeleri içinde de büyük bir önemi vardır. Tevazu, lügatta “boyun eğmek, alçakgönüllü olmak, kibirli olmamak” anlamlarına gelir. Istilahta ise kibrin zıttı olup insanları aşağılayıcı duygu ve davranışlardan uzak olmaktadır.⁸⁷

⁸² Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/74.

⁸³ Kuşeyrî, *Risâle*, 309.

⁸⁴ Abdullah İbn Mübârek, *Kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik*, thk. Habîbürrahman el-A'zamî (Haydarâbâd, 1386), 537.

⁸⁵ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/41.

⁸⁶ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmî (Abdürrezzâk es-San'ânî, el-Muşannef içinde)*, thk.. Habîbürrahman el-A'zamî (Beyrut, 1983), 10/414.

⁸⁷ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 22/343; Mustafa Çağrıncı, “Tevazu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/583.

Tevazu, hikmetin teminatıdır. Mütevazı olanlar, üstün ahlak sahibi olurlar. Lokman, çocuğunun ahlakını mükemmelleştirmek için kalbini kibir ve övünçlilik gibi mezmûm (kötü) hasletlerden temizleyerek, tevazu, sevecenlik, ülfet (dostluk) gibi övülmüş hasletlerle süslemeyi tavsiye ederek şöyle demektedir:

“Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övünçünü sevmez.”⁸⁸ Bu tavsiye, kişinin ahlaki eğitiminde kötülükleri terk ederek fenayı (kötüyü) bulmasını ve yerine tevazu gibi güzel davranışların ihya edilmesini istemektedir.

Bursevî'ye göre, tevazu Hakk'ın hazinesinin sırlarından birisi olup, Hakk onu ancak enbiya (peygamberler) ve sıddıklara (doğru sözlüler) nasip eder. Tevazu, tarikatın en üstün makamı olup, salikin (manevi yolculuk yapan kişinin) en son ulaşacağı makamdır. İnsanın kulluğunun farkında olmasıdır. Kulluk, riyaset (liderlik, baş olma) sevgisi ile bağdaşmaz, çünkü biri diğeri zıttıdır. Gerçek tevazu, yapmacık ve yağcılık komplekslerinden uzak olup, temkin ehlinin (itidalli ve dengeli olanların) hakkını ifa ettiği hasletlerdendir.⁸⁹ Kibir, haset, ucb gibi kalbi illetlerin (hastalıkların) izalesiyle (giderilmesiyle) mükemmel ahlak kazanılabilir. Tevazu, bu kalbi hastalıklardan kurtulmayı ve kişinin manevi anlamda olgunlaşmasını sağlar.

4.9. Fütüvvet

Tasavvuf, gerçek anlamda nefsin kötülüklerden arındırılması ve iyiliklerle süslenmesi hareketidir. Bu süreç, sabır, şükür, fütüvvet gibi ayet ve hadislere dayanan ıstılahlarla gerçekleştirilir. Fütüvvet kelimesi, “fetâ” kelimesinden türetilmiştir ve genç, delikanlı, yiğit ve cömert gibi anlamlara gelir.⁹⁰ Fütüvvet, tüm imkânlarını Allah'ın rızasında ve insanların yararına kullanmak demektir ve bu, cömertliğin zirvesi sayılır.⁹¹ Kardeşlerini kendine tercih etme, îsar (diğergamlık), fedakârlık gibi anlamlarla da yakınlığı bulunan fütüvvet, mutasavvıfların ahlaki yapılanmalarının da esasını teşkil eder. Zira Dünya ve dünyalıklara ehemmiyet vermeyenlerin, her türlü hırs, cimrilik ve bencillik gibi kötü hasletleri bırakarak; şükran, tevazu ve ihsan ehli olanlar, gerçek fetâ olarak anılmayı hak ederler. Fütüvvet ehlinin düsturlarının temelinde hikmet bulunur ve Lokman'ın oğluna tavsiyelerinde de bu hikmetli öğütlere rastlanır.

Lokman'ın hikmeti, sabır, şükür, hakkı tavsiye, zorluklara katlanma, yardımlaşma, hayrı isteme, yaptıklarını az görme ve alçakgönüllülük gibi meziyetlerden oluşur. Bu meziyetlere sahip kimseler gerçek anlamda fetâ sayılırlar.

Lokman'ın bu sözleri, gerçek fütüvvetin ne olduğunu anlamamıza yardımcı olur. Başına gelenlere sabretmek ve yeryüzünde kibirli yürümek gibi tavsiyeleri de fütüvvet ehlinin hasletlerindedir. İyiliği başa kakmayan ve başkalarından gördüğü eziyeti unutan kimseler, gerçek fetâ kimliğine sahip olurlar. Neticede Tevhit, ihsan, şükür ve edep zırhına bürünen, fütüvvet tacını taşıyanlar, hikmet kapılarını arayanlardır. Bu insanlar hem maddi hem de manevi olarak olgunlaşmış, nefsin terbiye etmiş ve Allah'a

⁸⁸ Lokman 31/18.

⁸⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/74.

⁹⁰ İsfahâni, *Müfredât*, 372-373.

⁹¹ Fîrûzâbâdi, *Besâiru zevi't-temyiz fi letâifi'l-Kitâbi'l-azîz*, 4/170.

yakınlaşmış kimselerdir. Bu değerler, İslam ahlakının ve tasavvufun temel prensipleridir ve kişinin manevi hayatında büyük önem taşır.

Sonuç

Lokman'ın oğluna verdiği öğütler, hikmetin yalnızca bireysel bir olgunlaşma aracı olmadığını, aynı zamanda ahlaki sorumlulukları kapsayan bir rehber niteliği taşıdığını göstermektedir. Tevhid ve şükür, Allah'a bağlılıkla gelen derin bir minnet ve itaat duygusunu ifade ederken; sabır ve murakabe, bireyi manevi olgunluğa erdiren içsel disiplini desteklemektedir. Edep, tevazu ve züht, bireyin toplum içindeki ahlaki duruşunu güzelleştirirken; fütüvvet, başkalarını kendine tercih etme, diğergamlık ve cömertlik gibi yüksek erdemlerin bir ifadesi olarak hikmetin derinliğini tamamlamaktadır.

Sonuç olarak, Bursevî'ye göre hikmet, hem zahiri hem batını ilimlerde derinleşmeyi gerektiren ve Allah'ın ihsanıyla marifet kapılarını açan bir kavramdır. Hikmet, salıkların nihai maksadı ve marifetin temel dayanağıdır. İrfan ehlinin dili, cüz'i değil küllî gerçekleri ifade eder; bu, onların hikmet ve irfan geleneğindeki seçkin yerini açıklamaktadır. Şükür ise, Bursevî'ye göre hikmetin bir gereği olarak, bireyin manevi olgunluğunu yansıtır ve ebeveynlere teşekkür etmenin, Allah'a şükürün bir ifadesi olduğunu vurgular.

Sabır ve murakabe, bireyi manevi olgunluğa taşıyan iki önemli erdemdir. Bursevî'ye göre murakabe, Allah'ın gözetimi altında bulunmanın bilinciyle yaşamak anlamına gelir; bu bilinç, bireyi riya ve gösterişten uzaklaştırarak derin bir manevi disiplin kazandırır. Tevazu ise, Bursevî tarafından tarikat yolunun en üstün makamı olarak tanımlanmış; yapmacıklık ve kibirden uzak bir duruşla insanın Hakk'ın rızasına yaklaştırıldığı ifade edilmiştir. Züht ise dünyayı terk etmek ve terk edilenlere arzu duymamaktır; bu, hikmetin özünü teşkil eden temel bir anlayıştır.

Böylece Bursevî'nin tefsirinde hikmet, bireyin manevi olgunluğu için temel bir rehber olarak ele alınmış ve bireylerin yüksek ahlaki erdemlere ulaşmasında önemli bir role sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu kavramlar, bireysel gelişimle birlikte adaletin sağlanmasına katkı sunan bir değerler bütünü olarak öne çıkmaktadır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

- Askalânî, İbn Hacer el-. *Hidâyetü'r-ruvât ilâ taḥrîci eḥâdîs-i'l-Meşâbih ve'l-Miškât*. thk. Ali b. Hasan b. Abdülhamid el-Halebî. 5 Cilt. Dârü İbni'l-Kayyim li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2001.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Marifetü's-sünen ve'l-âsâr*. 15 Cilt. Kahire: Câmiatü'd-Dirasati'l-İslamiyye, 1991.
- Bursevî, İsmail Hakkı b. Mustafa el-. *Rûhu'l-Beyân*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1431.
- Ceyhan, Semih. "Ubûdiyyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/33-34. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Tarîfât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Çağrı, Mustafa. "Sabır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/337-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çağrı, Mustafa. "Tevazu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/583-585. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Dokgöz, Derviş. *Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân tefsirindeki usûli ve fikhî görüşleri*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Ebü İsmail el-Herevî, 'Abdullâh b. Muḥammed b. 'Alî el-Enşârî. *Menâzilu's-Sâirîn*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988. Basım, ts.
- İsfehânî. *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnan. b.y.: Dârü'l-Kâlem, 4. Basım, 2009.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya' kub. *Besâiru zevî't-temyîz fi letâifi'l-Kitâbi'l-azîz*. ed. Muhammed Ali en-Neccâr. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- İbn Berrecân, Ebü'l-Hakem Abdüsselâm b. Abdirrahmân b. Ebî'r-Ricâl Muhammed el-Lahmi. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-zzîm*. thk. Ahmed el-Mezîdî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dârü sâdir, 3. Basım, 2004.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dârü sâdir, 3. Basım, 2004.
- İbn Mübârek, Abdullah. *Kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik*. thk. Habîbürrahman el-A'zamî. Haydarâbâd, 1386.
- İmam Mâlik, Ebü Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvatta'*. nşr. Abdüvehhâb Abdüllatif. Kahire: y.y., 1382/1962.
- İskeçeli, Sıla. *Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân Tefsirinin Kur'an İlimleri Bağlamında Değerlendirilmesi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan, Doktora Tezi, 2023.
- Kara, Mustafa. "Hikmet (Tasavvuf)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/518-519. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kuşeyrî. *Risâle*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2020.

Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risâlesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 8. Basım, 2016.

Kutluer, İlhan. "Hikmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/503-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Ma'mer b. Râşid. *el-Câmî (Abdürrezzâk es-San'ânî, el-Muşannef içinde)*. ed. Habîbürrahman el-A'zamî. Beyrut, 1983.

Ma'mer b. Râşid. *el-Câmî*: thk. Habîbürrahman el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: Tevzî'i'l-Mektebü'l-İlmî, 1403.

Mehmet Ali Ayni. *Tasavvuf Tarihi*. İstanbul, 2000.

Meral, Yasin. "Hz. Lokman'ın Öğütleri ve Antik Mısır'ın Sebait Metinleri". *Milel ve Nihal* 15/1 (25 Haziran 2018), 7-32. <https://doi.org/10.17131/milel.436823>

Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmud Şahâne. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1423.

Münâvî, Muhammed Abdurrauf. *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Camii's-Sağîr*. Mısır: Matbaatu Mustafa Muhammed, 1938.

Münâvî, Muhammed Abürraûf. *Feyzü'l-kağîr şerhu'l-Câmî'i's-şagîr*. 6 Cilt. Mısır: Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübâ, 1356.

Namlı, Ali. "İsmâil Hakkı Bursevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/102-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Namlı, Ali. "Rûhu'l-Beyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/211-213. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Öztürk, Ahmet Gökhan. *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân Adlı Tefsirinde Ahkâmu'l-Kur'ân*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah et-Turkî. Ebu Dâbi: Dâr Hacr, 2001.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa et-. *es-Sunen*. thk. Beşşâr 'Avvâd Marûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2016.

Uludağ, Süleyman. "Tevhid (Tasavvuf)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/21-22. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk ez-. *Tâcu'l-ürûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Heyet. 40 Cilt. Küveyt: el-Meclisü'l-Vatanî li's-Sekâfe ve'l-Fünûn, 2021.

Ulusal Tez Merkezi. "Hz. Lokman Hakkında Yazılmış Lisansüstü Tezler". Erişim 07 Ağustos 2024. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Dergipark Akademik. "Hz. Lokman Hakkında Yazılmış Makaleler". Erişim 07 Ağustos 2024. <https://dergipark.org.tr/tr/search?q=Lokman§ion=articles>

Ulusal Tez Merkezi. "İsmail Hakkı Bursevî Hakkında Yazılmış Lisansüstü Tezler". Erişim 07 Ağustos 2024. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Dergipark Akademik. "İsmail Hakkı Bursevî Hakkında Yazılmış Makaleler". Erişim 07 Ağustos 2024. <https://dergipark.org.tr/tr/search?q=bursev%C3%AE§ion=articles>